

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

СОКУР НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 323.23+232.3

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПО ЗНИЖЕННЮ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ У
ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (СФЕРА ТРУДОВИХ ВІДНОСИН)**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській Академії державного управління при Президентові України
(Одеська філія)

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
БАЛАБАЄВА Зінаїда Василівна
Українська державна академія зв'язку ім. О.С. Попова,
завідувач кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинський,
завідувач кафедри політичних наук;

доктор філософських наук, професор
КОМАРОВА Аліна Іванівна,
Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”,
директор.

Провідна установа: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, кафедра політології, Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “ 16 ” лютого 2001 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 41.086.02 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “ 8 ” січня 2001 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ДУДЧЕНКО В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми пов'язана з необхідністю узагальнення досвіду здійснення реформ в Україні, який показує, що сфера трудових відносин є найбільш конфліктогенною, саме тут зосереджується основний потенціал соціальної напруженості, тут відбуваються масові виступи громадян із вимогами проведення більш ефективної економічної і соціальної політики. Статистика показує поки що невтішну динаміку змін у сфері трудових відносин. Особливо небезпечним для суспільства є наростання нових конфліктних ситуацій, притаманним вже ринковим відносинам. Це сфера взаємодії роботодавців і найманих працівників, що потребує всебічного правового забезпечення й участі держави в розв'язанні конфліктних ситуацій.

В міру вирішення завдань виплати заробітної плати в бюджетній сфері, зниження тут конфліктогенного потенціалу, проблеми трудових відносин на приватних і акціонованих підприємствах мають тенденцію наростати. Потребується становлення інститутів соціального партнерства, визначення місця і ролі держави в цьому процесі. Усе вищезгадане визначає актуальність вивчення державної політики у трудовій сфері в перехідному суспільстві, оскільки проведення ефективної політики в сфері зайнятості, регулювання трудових відносин визначить зміст перехідних процесів, вплине на становлення інфраструктури ринку.

У вітчизняній і закордонній політичній науці значна увага приділяється вивченню специфіки перехідних процесів у різноманітних країнах. Ці проблеми розглянуті у роботах А.К. Болотова, В.Васильченко, Л.Гордона, І.М. Клямкіна, В.Мандибури, В.Медведчука, Д.Сакса, М.Томенко, О.А.Турецького та інших. Висновки цих авторів дозволяють створити вихідні передумови для цілісного бачення причин виникнення соціальної напруженості в перехідному суспільстві.

У роботах В. Єрмоєнко, А.В. Дмитрієва, В.Л. Іноземцева, М. Кон, В. Хмелько, В. Заборовського, С. Макеєва, О. Мікрюкової, І.М. Попової, К.Г. Холодковського, І. Чапської розглядаються проблеми соціальної диференціації в перехідному суспільстві, процеси маргіналізації, становлення нової соціальної структури суспільства, майнової нерівності і як наслідок цих процесів, соціальної дезінтегрованості і соціального незадоволення.

Ринок праці, його функціонування в умовах кризової економіки є предметом аналізу в роботах М.Вишневецького, С.М. Злупко, Н.В. Бушмаріна, М. Бутко, К. Білокура, Дж. Касале, М. Козоріза, В.Люткевича, Е.М. Лібанової, Ю. Пачковського, Н. Ковалисько, В. Приймака, О. Хомри. У центрі уваги цих авторів нові тенденції ринку робочої сили, різноманітні тенденції зміни зайнятості, її регіональні аспекти, зокрема в Україні, специфіка розвитку трудових відносин у контексті міжнародного досвіду.

Проблеми соціальної напруженості і соціальних конфліктів вітчизняні і закордонні автори

розглядають у декількох ракурсах: сутність соціальних конфліктів у тому числі й у трудовій сфері, розглядають Б. Андрусішин, М. Афанасьєв, З. Видоевич, З.Т. Голенков, А.К. Зайцев, А.В. Кінсбурський, К.Клемент, К. Краснов, Е. Клюенко, М.О. Мнацаканян, В.С. Небоженко, В.С. Овчинников, В. Пазенок, А. Пойченко, А.А. Ручка, В.В.Танчер, Р.Цвилев, стратегію сторін, динаміку конфліктів, параметри соціальної напруженості розглядають К.Зайцева, В. Бурлачук, Г. Коваленко, С.Г. Клімова, Р.В. Ривюна; методам і методології дослідження соціальної напруженості і конфліктів присвячені роботи В.С. Дудченко, Ю.Г. Запрудського, В.Іванова, А.Т.Ішмуратова, Х. Корнеагіуса, В.М. Пустозерової. Ці випробування дають можливість визначити напрямки в дослідженні динаміки конфліктів, проте слід зазначити, що ще недостатньо робіт, присвячених конфліктам і соціальної напруженості в сфері трудових відносин.

Вітчизняні і зарубіжні автори приділяють велику увагу когнітивним аспектам протестної поведінки громадян. Ці питання вивчають І.Є. Бекешкіна, Г.В. Вайнштейн, В.Васютинський, Л.Гордон, Є.А.Донченко, А.Г.Здравомислов, О.Г.Злобіна, А.Лобанова, І.М.Попова, В.Тарасенко. Результати проведеного цими авторами аналізу мають велике значення для розуміння особливостей державної політики по зниженню соціальної напруженості в суспільстві.

Окремі аспекти державної політики в умовах кризи і підвищеної конфліктності розглядають В.Васильченко, А.Гірник, Є.Толоваха, І.Б.Гоптарьова, І.Давидова, В.Коляденко, М.І.Карлін, А.Калина, Е.Лібанова, Л.Лебединська, Н.Р.Ніжник, Г.В.Осовий, В.Одинець, В.Пилипенко, А.Музичеико, Н.ВЛаніна, В.Саламатов, Н.Римашевська, Т.С.Сулімова, В.Селіванов, В.Тодика. Ці роботи стосуються принципів державної політики, фінансового забезпечення, її особливостей у різноманітних сферах соціального життя.

Зазначені напрямки досліджень визначили вибір автором теми дисертації й зміст дослідницької роботи. Соціальна напруженість у сфері трудових відносин і державної політики по її зниженню повинна розглядатися у комплексі. Необхідно: аналіз державної політики в сфері трудових відносин і напрямків її коригування з метою підвищення ефективності в розв'язанні конфліктних ситуацій, виходячи з особливостей формування ринку праці в Україні і його динаміки, специфіки зайнятості населення, чинного законодавства й інших аспектів цієї актуальної проблеми.

Дисертаційне дослідження має безпосередній зв'язок з темою науково-дослідницької роботи кафедри філософських та соціально-політичних наук Академії державного управління при Президентіві України (Одеська філія) "Державне управління та місцеве самоврядування" (шифр 013), а також науково-дослідницької роботи "Вдосконалення системи державного управління соціально-економічними та політичними процесами (на прикладі Півдня України)" (№ держреєстрації 324).

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні й обґрунтуванні найбільш раціональних та ефективних шляхів зниження соціальної напруженості в сфері трудових відносин засобами державної політики. Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність вирішення таких **дослідницьких задач**:

- визначити понятійний апарат, за допомогою якого можна досліджувати сутність соціальної напруженості і її прояви в сфері трудових відносин;
- проаналізувати причини загострення соціальної напруженості в перехідному суспільстві;
- вивчити роль державних інститутів у регулюванні трудових відносин;
- з'ясувати наскільки сама держава є конфліктогенним чинником у перехідному суспільстві;
- обґрунтувати найбільш раціональні напрямки державної політики по зниженню соціальної напруженості в сфері трудових відносин.

Об'єкт дослідження - процес зростання соціальної напруженості у сфері трудових відносин у перехідному суспільстві.

Предмет дослідження - державна політика по зниженню соціальної напруженості в суспільстві.

Методи дослідження полягають в оцінці основних причин конфліктності перехідного періоду використовувався конкретно-історичний метод. Оскільки предметом аналізу є державна політика як система ціленаправлених дій по зниженню соціальної напруженості, як сукупність політичних рішень, автор використовував системний метод та метод функціонального аналізу. Зазначений останній метод дозволяє оцінити ефективність політики, яка здійснюється.

На основі принципу об'єктивності розглядались процеси, які притаманні для перехідного суспільства з використанням соціологічного методу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному аналізі основних тенденцій динаміки соціальної напруженості у сфері трудових відносин і обґрунтуванні найбільш національної й ефективної державної політики по її зниженню, які не набули достатньої розробки в політологічній літературі. Конкретно ця новизна виявляється у тому, що:

- проаналізований новий емпіричний матеріал, який торкається причин прояву соціальної напруженості в сфері трудових відносин у перехідному суспільстві;
- проаналізовані фактори, які визначають конфліктність політики держави в сфері трудових відносин;
- показані найбільш ефективні засоби здійснення політики держави і системі соціального партнерства, захисту прав громадян в сфері праці;
- обґрунтовані наукові підходи щодо досконалості політики держави по зниженню соціальної напруженості в сфері трудових відносин;
- проаналізовані фактори, які впливають на потенціал конфліктності трудової сфери

перехідного суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в визначенні понять "соціальна напруженість", "соціальний протест", "потенціал соціального протесту", "потенціал деструктивності настроїв протесту" для розуміння динаміки соціальної напруженості і можливості в переростання в політичний конфлікт.

Теоретичні положення дисертації можуть бути використані у викладанні навчальних курсів з політології (розділ конфліктології), навчальних курсах з конфліктології а також у роботі державних органів, зокрема. Національної служби посередництва і примирення, Національної ради соціального партнерства. Головного управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації.

Апробація результатів дисертації здійснювалась у доповідях і виступах автора на міжнародних, регіональних науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема, на науково-практичній конференції "Феномен регіональної політико-адміністративної еліти в сучасній Україні" 22 квітня 1999 року, на сьомій Всеукраїнській науково - практичній конференції "Духовність і художня естетична культура", Донецьк, 21-22 квітня 2000 р., а також на Третій щорічній науково - практичній конференції викладачів та слухачів Української Академії державного управління при Президентові України (Одеська філія) за міжнародною участю "Державна регіональна політика: теоретичні засади формування і механізми реалізації", 11 травня 2000 р. Основні положення і висновки дисертації обговорювались на наукових семінарах і засіданнях кафедри філософських та соціально-політичних наук Української Академії державного управління при Президентові України (Одеська філія).

Публікації. Результати дослідження відбиті в 6 статтях автора, 3 з яких надруковані в фахових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації 187 сторінок, із них основного тексту 167. У списку використаних джерел найменувань 235.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Перший розділ дисертації "**Конфліктогенний характер перехідного суспільства**" складається з двох підрозділів. У першому підрозділі "Поняття соціальної напруженості, а прояви в перехідному суспільстві" розглядаються поняття і категорії, за допомогою яких проводиться аналіз соціальної напруженості у суспільстві і визначаються найбільш ефективні шляхи здійснення державної політики по її зниженню. У ряді таких понять на. перше місце виносяться "соціальна напруженість", "потенціал соціального протесту", "інститут соціального протесту",

"потенціал деструктивності настроїв протесту", "форми соціального протесту", "протестні установки", "протестна поведінка" та інші. Для характеристики соціальної напруженості необхідно мати на увазі, що реальна поведінка людей у ході протесту не завжди збігається з орієнтаціями на цю поведінку, тобто існує розбіжність вербальної і реальної поведінки. Потенціал протесту, виражений у суб'єктивних установках на протестну поведінку, може і не призводити до серйозної дестабілізації суспільства. Готовність людей до вираження протесту в тих або інших формах знаходиться в безпосередній залежності від ступеню ефективності різноманітних акцій соціального протесту. Частіше за все в міру зростання неефективності легальних: засобів впливу на політичні процеси зростає звернення до незаконних, деструктивних засобів боротьби за свої інтереси. Поняття "потенціал соціального протесту" характеризує ступінь поширеності в соціумі установок людей на участь у різноманітних масових акціях, а поняття "соціальна напруженість" характеризує ступінь загрози для стабільності суспільства цього протестного потенціалу. У широкому, загальнотеоретичному аспекті соціальну напруженість можна визначити як стан суспільства, сир характеризується наявністю того або іншого потенціалу деструктивності соціальної організації. Вона реалізується у стихійних формах масової участі в соціально-політичному житті, у масових формах впливу на політику органів влади.

До важливих характеристик соціального протесту, що означає ступінь соціальної напруженості, відносяться масовість, тривалість, стихійність, загальне число різноманітних акцій протесту, їхня періодичність.

Нестабільність кризового суспільства - це саме розрив внутрішньогрупової, міжгрупової, соціетальної взаємодії людей. Протестна активність у перехідному суспільстві в її теперішніх проявах - новий вид прояву соціальної практики, обумовлений проблемами перехідного періоду. При розвитку цієї практики оформлюється система соціальних суб'єктів (агентів і контрагентів), що взаємодіють з приводу реалізації своїх інтересів, складається мобілізаційний потенціал даних суб'єктів і лідерство, використовуються різноманітні форми протесту. У таких випадках можна казати про виникнення інституту соціального протесту, як цілеорієнтовану систему щодо ліпких типів і форм соціальних практик і відносин, нормативне оформлену, підтримувану реальними діями зацікавлених суспільних суб'єктів і що має формально-правову основу діяльності.

Майбутні контури інституту соціального протесту в значній мірі залежать від тих суб'єктів, що мають можливості і повноваження конструювати оцінки різноманітних подій, а також поширювати думки їхніх учасників. Мова, в першу чергу, йдеться про публічних політиків, представників влади, вчених і журналістів. Останні в цій справі мають значну перевагу, тому що утримують у своїх руках серйозний потенціал соціальної категоризації розширення інформації. ЗМІ також тиражують зразки дій і пропонують суспільству критерії оцінок подій і акцій: вдалі або невдалі, моральні або аморальні, організовані або спонтанні. Особливу роль тут грають

регіональні ЗМІ.

Важливим чинником, що впливає на характер і рівень соціальної напруженості є ступінь легітимності вищих органів державної влади, основним показником її є ступінь довіри населення до них. Низький рівень легітимності влади, стимулюючи створення і розвиток опозиційних ідеологій, сприяє зростанню соціальної напруженості в суспільстві.

В другому підрозділі "Причини соціальної напруженості в перехідному суспільстві" розглядається дискусія вчених, що оцінюють різноманітні чинники конфліктогенності цього періоду. Ці причини настільки масштабні, що повинно пройти багато часу для того, щоб детально проаналізувати всі обставини, що породжують масовий соціальний протест. Вчені констатують, що всі суспільства, що трансформуються, підкреслене конфліктогенні. Завжди, коли заявляється про необхідність виправити сформовану ситуацію, відмовитися від домінування держави над суспільством, його постійного втручання і контролю за всіма сторонами життя, розширити сферу громадських інститутів, виникала незвична картина. Парадигма "громадянське суспільство - політична держава" підмінюється парадигмою "еліта - маса". Зростаюча соціальна і політична поляризація розколює суспільство на бідних і багатих, "демократів" і "комуністів", що безсумнівно заважає суспільній солідарності, поглиблює конфлікти. З іншого боку, радикальні зміни у формах власності, що торкаються корінних інтересів людей, означають відносну свободу дій, сприяють самореалізації людини, але з іншого боку посилюють соціальну відчуженість особистості внаслідок безробіття, бідуваль широким прошарків населення, падіння моралі, зростання криміналізації суспільства. Розвивається активний процес становлення нових видів міжгрупової інтеграції.

Різка зміна суспільного порядку, навіть якщо в кінцевому рахунку вона і спроможна підвищити ефективність виробництва, демократизувати соціально-політичну систему, завжди порушує нормальне функціонування соціуму. Тому як би очевидними не були б майбутні переваги, спочатку така зміна супроводжується серйозною суспільною кризою. Об'єктивна гострота нових протиріч і тягот різко збільшується їхньою незвичністю, цілком зрозумілою відсутністю в основній масі населення умінь і навичок користуватися перевагами нових порядків і нівелювати пов'язані з ними антагонізми. Насамперед це виявляється в соціальній сфері.

Гостро це проявляється в політичній сфері, оскільки багато хто не зовсім розуміє, що тепер легше стає впливати на політику. Перехід від держсоціалізму до ринку і демократії дає можливість поліпшити життя людей у довгостроковій перспективі, проте, на перших етапах такого переходу, створює умови не для скорочення, а для зростання масового соціального незадоволення.

Ще одна причина конфліктогенності перехідного суспільства полягає в тому, що відбувається руйнування старої системи ціннісних орієнтацій і психологічно важливих точок опори в суспільстві. Це руйнування не може відбуватися без конфліктів, без радикальних змін

політичних і особистісних позицій.

Ряд вчених стверджує, що конфліктогенність перехідного суспільства пов'язана з процесами глобалізації. Поступово зростає подібність політичних систем, національних систем економічного регулювання. Це відбувається в силу схвалених у багатосторонньому порядку моделей поведінки, зразків дії і систем цінностей, включаючи єдність постулатів нової технології, гомогенізацію і стандартизацію виробництва. Іншою характеристикою глобалізації є конвергенція підходів до прав людини, а також культур під впливом систем масової інформації.

Не може не зазначитися на причинах соціальної напруженості в перехідному суспільстві велика тривалість суспільно-політичних перетворень перехідного часу. Прийняття якісно нових цінностей масовою свідомістю, прискорення нових економічних, соціальних, політичних інститутів не може проходити без протиріч.

Складність переходу від адміністративно-командної системи до демократи породжує і ситуація інтересів, які не склалися в суспільстві. Це не дозволяє цілим прошаркам і групам чітко визначити свої політичні позиції, орієнтації. У той час як масові інтереси не вірно артикульовані і не мають адекватної політичної репрезентації, в основі політичної системи перехідного суспільства, що формується, виявилися корпоративні, групові інтереси. Таким чином, політика і політична сфера життя перехідного суспільства виступає ареною взаємодії цих сформованих групових інтересів і ще не сформованих інтересів масових, що і визначає значною мірою непередбачуваність політичного життя.

Другий розділ дисертації - **"Держава як чинник конфліктогенності в перехідному суспільстві"** - включає два підрозділи.

У першому підрозділі - "Державні інститути, їхня роль у регулюванні трудових відносин", розглядається діяльність державних інститутів у процесі реформування суспільства.

Проблеми місця і ролі держави в реформуванні суспільства, подоланні соціальної напруженості, конфліктогенності самої держави є одним з найбільш актуальних питань. Незадоволення населення інститутами влади за певних умов може призвести до широкомасштабного конфлікту в суспільстві. Незадоволення інститутами влади характерно для різноманітних груп населення, які не бачать розходжень між інститутами законодавчої і виконавчої влади. У свідомості громадян переважає сформований в минулому стереотип "державного мислення" у тому розумінні, що всі свої проблеми, труднощі, розчарування люди пов'язують не зі своїми особистими обставинами, а з діями держави, тим більш, що держава в значній мірі дає підстави для такого судження. Саме держава ініціювала всі реформи, спрямовані на демократизацію і ринок і вона не повинна бути зацікавлена в загостренні ситуації в країні. Саме ініціативна роль держави в реформуванні суспільства, в поєднанні з характером проведеної політики, виступила головною причиною високої конфліктності суспільства. Конфліктогенними

виявилися такі напрямки політики реформ, як фінансова стабілізація, податкова політика, політика в сфері правопорядку, заробітної плати, прибутків і в цілому в сфері праці.

Відсутність чіткої інституціональної основи для прийняття і реалізації рішень, неефективність інститутів виконавчої влади, відсутність надійних правових основ економічної діяльності в умовах ринку, усе це призвело до того, що самі інститути державної влади стали конфліктогенним чинником.

Протягом практично всього періоду реформування тривалі затримки заробітної плати і пенсій були головним чинником соціальної напруженості. Якщо неплатежі в цілому - це переважно економічне і фінансове явище, то затримка заробітної плати і пенсій мають у першу чергу соціальне-економічне, політичне і психологічне значення.

Елемент стихії ще більш посилюється, коли почалися масові не виплати пенсій. У пенсіонерів немає профспілкової організованості і профспілкового досвіду, що є в трудових колективах, але їх мирні дії все частіше підходять до небезпечної межі.

Небезпека стихії збільшується тим, що лавина не виплат стала "накривати" і ті сегменти суспільства, що покликані підтримувати його безпеку й у крайніх ситуаціях протистояти стихії силою. Частішими стали тривалі затримки виплат в армії, міліції, робітникам та службовцям атомних електростанцій.

Серйозним чинником посилення соціальної напруженості є підвищення цін на житлово-комунальні послуги. У країні, де небачено велика частина населення зосереджена в багатоквартирних будинках, які не можна підтримувати власними силами, де ще свіжа пам'ять про жахаючу житлову нестачу і бездомність, де, нарешті, дешева квартира складає головне досягнення більшості сімей - у такій країні спроба підняти квартплату (зокрема спроба, здійснюється в період економічної кризи, що ще не закінчилась, і масового зубожіння) насправді може стати детонатором серйозного соціально-політичного конфлікту.

Проблема не виплат зарплат, соціальних виплат та пенсій збільшується підвищенням експлуатації праці як у приватному, так і в державному секторі. Держава поки не в змозі справитися з цією проблемою, або знайти амортизатори, спроможні пом'якшити життя громадян, незважаючи на те, що все це посилює соціальну напруженість і розширює соціальну базу політичних конфліктів. Кризове посилення експлуатації обумовлено невідповідністю попиту і пропозиції на ринку праці. Обвальне скорочення робочих місць призводить до того, що зростаюча кількість пропонованої кваліфікованої робочої сили в умовах існуючої кон'юнктури на ринку праці, не реалізується. В умовах обмеженого попиту на кваліфіковану робочу силу роботодавці мають безмежні можливості знижувати, до недопустимого, ціну на робочу силу. Зростаюча глибина кризової ситуації в цій сфері призводить до швидкої деградації трудового потенціалу.

Інститути виконавчої влади повинні звертати увагу на ситуацію, що складається в системі

оплати праці й особливо на проблеми експлуатації праці, створювати такі механізми регулювання цієї сфери, які б не дозволяли посилювати соціальну напруженість.

В другому підрозділі другого розділу - "Державна програма реформування суспільства і потенціал конфлікту" розглядається велика група чинників, що впливають на посилення соціальної напруженості, які пов'язані з половинчастістю ринкових реформ. Ринкова непослідовність має місце в політиці, яка здійснюється відносно ролі середнього класу. З одного боку, держава широко декларувала його підтримку, з іншого боку, ніяких реальних економічних заходів, спрямованих на стимулювання формування середнього класу, не прийнято.

Найбільш серйозним чинником, що викликає соціальну напруженість, є безробіття, яке також пов'язано з незавершеністю економічних і соціальних перетворень. За даними 1998 року рівень безробіття склав в Україні 11,3%, у тому числі зареєстрованої - 4%. Однією з найтяжких тенденцій зростання безробіття є ріст її тривалості з 13,9 місяців у 1995 році до 14,6 місяців у 1998.

Важливим чинником, що визначає динаміку загальної зайнятості, є рівень розвитку окремих географічних регіонів. Наприкінці 90-х років у переважній більшості країн продовжують існувати значні розходження в темпах зростання зайнятості і рівні безробіття. Показники безробіття в окремих регіонах відхиляються від загальнонаціонального з 30% до 60%. Це явище характерно як для країн із високим безробіттям, так і для країн, де рівень незайнятості значно нижче середніх розмірів. Під регіональною зайнятістю або локальними ринками праці треба розуміти не тільки регіони на основі адміністративного устрою держави, але й економічний простір локальних ринків праці, що не завжди збігається. Так, наприклад, на Львівщині найгострішою є проблема масового звільнення працездатного населення з виробничої сфери. Ситуація на регіональному ринку праці дуже напружена й у будь-яку мить може виявитися критичною і неконтрольованою.

Відомо, що безробіття пов'язано із стресовим станом. Дані соціологів свідчать про загальну депресивність людей, що втрачають або вже втратили роботу. У даній ситуації від держави необхідні особливо рішучі дії для зниження соціальної напруженості, проте, теперішня ситуація і схема управлінських дій, коли центральні органи виконавчої влади всю відповідальність за стан ринку праці перекладають на місцеві державні адміністрації, а економічні важелі, фінансові й інвестиційні ресурси зосереджені на державному рівні, не дають підстав для оптимістичних прогнозів.

Серйозною загрозою для стабільності суспільства є приховане безробіття. Воно обходиться державі дорожче явного, оскільки є більш деструктивним і руйнівним явищем. Нині в Україні офіційно зареєстроване безробіття не являє собою небезпеку, проте, розвиваючись поряд із легалізацією прихованого безробіття в державному секторі і здійсненням структурної перебудови,

воно може стати масовим.

Швидке зростання безробіття впливає на співвідносний між робітниками і роботодавцями, особливо в приватному секторі, де державна система контролю недостатньо ефективна, поступово створюється сфера особливої соціальної напруженості, зниження якої чекає довгої і кропіткої роботи. Позитивно оцінюючи підприємництво в цілому, суспільна думка дуже критично настроєна до тих форм, у яких воно зараз розвивається. Ці настрої неприйняття ринкових перетворень посилюються у зв'язку із зростанням майнової диференціації населення. Поляризація в суспільстві, заснована на економічній нерівності, різко дестабілізує ситуацію і потребує розробки в тому числі і державних механізмів регулювання цих процесів.

Особливе місце серед чинників конфліктогенності держави в перехідному суспільстві займає криза самих державних інститутів. Ця криза виражається в безвідповідальності держави, невиконанні нею своїх власних функцій, нездатності справитись із злочинністю в різноманітних сферах життя суспільства. Держава не забезпечила правової підтримки для здійснення реформ, а також відповідного контролю, що оберігали б суспільство від криміналізації. Більш того, держава не забезпечує навіть виконання тих законів, що сама приймає. Це свідчить про некерованість державних органів. Правова нестабільність виражається не тільки у відсутності окремих законів або інших нормативних актів, а в їхньому незадовільному виконанні, у їх періодичному коректуванні і змінах.

Конфліктогенність державних інститутів виражається ще й в еkleктичності державного управління: сполученні ринкових цілей з адміністративно-командним стилем їх досягнення. Державні структури самоусунулись від рішення питань, що і в ринковій економіці залишаються в сфері їх компетенції. Держава допустила існування великого тіньового сектора в економіці, що багато в чому визначає чинники конфліктності в суспільстві. Предметом конфлікту стають "отави, потреби, норми, соціальні ролі, інтереси особистості і групи.

Конфліктність в сфері державного управління не може не впливати на спроможність держави забезпечити правову основу розвитку трудових відносин.

У третьому розділі дисертації - **"Державна політика по зниженню соціальної напруженості"** - чотири підрозділи. У першому підрозділі - "Чинники, що стримують соціальну напруженість" - розкриваються об'єктивні обставини, що стримують конфліктність у перехідному суспільстві. Ці обставини повинні враховуватись державою у політиці по зниженню соціальної напруженості. Одним із таких чинників є "соціальна мімікрія". По визначенню А. Лобанової, соціальна мімікрія - це "складний комплекс захисних дій і пристосувань соціально-політичного характеру, що дозволяють вижити і самозберегтися тим соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві виникли нестерпні умови життя і діяльності".

Безнадійність, безвір'я, приреченість, соціальна депресія стають найбільш поширеними

характеристиками суспільної свідомості більшості соціальних груп і прошарків населення. Очікування позитивних змін, що затягаються, замінюються розумінням необхідності пошуку оптимальних шляхів виживання, пристосування до наявної ситуації. Соціальна мімікрія може бути визначена як адаптивний засіб поведінки соціальних суб'єктів, що в силу будь-яких обставин не задоволені їх навколишньою соціально-економічною ситуацією і змушені маскувати свої цінності, наміри, цілі, застосовуючи при цьому різноманітні засоби.

Проте, незважаючи на те, що всі соціальні групи об'єднує загальне незадоволення владою, усі вони одночасно не можуть стати джерелом соціальних зворушень, оскільки їх цілі істотно розрізняються і різноманітним є лише їх готовність до рішучих дій.

В таких умовах держава не може обійтися без створення соціальної бази, на яку вона може опиратися і управляти дещо спокійно. Такою базою може бути та частина суспільства, що об'єктивно зацікавлена в реформах і яка спроможна своїми діями сприяти їхньому здійсненню. Це, насамперед, середній клас, що традиційно складає основу стабільності в демократичному суспільстві. Але весь парадокс полягає в тому, що влада, яка зацікавлена в існуванні середнього класу, як своєї соціальної бази, не створює його, а всією своєю політикою посилює з ним конфронтацію і тим самим погіршує своє власне положення. Завданням, яке виникає перед державою, є створення умов для розвитку середнього класу, зняття протиріч, що існують у сфері трудових відносин, створення атмосфери, що сприяє вирішенню конфліктних ситуацій. Тим більш, що значна частина суспільства має настрій не на конфронтацію, вона готова разом із державними інститутами вирішувати протиріччя, які виникають. У суспільстві є чинники, що стабілізують. Їх потрібно підтримувати і зміцнювати.

Просування по шляху модернізації, що при всій своїй суперечливості, половинчастості і незавершеності все ж відбулося за десятиріччя радянської влади, змінило масову свідомість, культуру, психологію народу. Навряд чи можна заперечити модернізацію масової свідомості як один із чинників, що забезпечили спроможність народу перенести бідування другої світової війни у 40-і роки і зламу держсоціалістичного устрою в 80-90-і роки без таких масових вибухів стихії, що супроводжували країну в першу світову війну і в роки краху дореволюційного соціально-політичного порядку. Звичайно, становлення модернізованої масової свідомості аж ніяк не означає, що в сучасних індустріальних суспільствах взагалі немає небезпеки стихійного соціального вибуху. Зростання освіченості, раціоналізму, загальної інформованості, навички до складнощів сучасного життя ведуть до того, що величезні маси людей починають розуміти (можливо підсвідомо відчувати) безплідність стихійної реакції на бідування, що у минулому здавалися нестерпними.

В другому підрозділі третього розділу "Роль держави в становленні системи соціального партнерства в галузі трудових відносин" - розглядається політика держави в створенні інституту

соціального партнерства. Вона орієнтована на подолання протиріч і конфліктів, які виникають у суспільстві, за допомогою узгодження інтересів і дій різноманітних груп суспільства в процесі трудових відносин. Що стосується ринку праці соціальне партнерство означає спільну діяльність уряду, підприємців і профспілок, спрямовану на узгодження інтересів і вирішення соціально-трудова проблем.

Сутність соціального партнерства виявляється в двох аспектах, що не суперечать, а доповнюють один одного. По-перше, соціальне партнерство - це особливий специфічний тип відносин між соціальними групами, класами, суб'єктами виробництва, що дозволяє в умовах зберігання соціального миру забезпечити баланс і реалізацію найважливіших соціально-трудова відносин. По-друге, соціальне партнерство - це метод, система взаємовідносин між роботодавцями, державними органами і представниками найманих робітників, що базуються на колективних переговорах, пошуку рішень у трудових відносинах. Об'єднуючи зусилля держави, роботодавців і профспілок, система соціального партнерства дозволяє впливати на формування й ефективне використання трудового потенціалу. Цей вплив здійснюється за допомогою реалізації спільних економічних і соціальних програм, забезпечення гарантій у сфері зайнятості, оплати праці, регулювання умов найму і звільнення робітників, тривалості робочого часу і часу відпочинку, створення умов для фахового росту робітників.

Формування системи соціального партнерства в Україні почалося в 1992 р. після прийняття Декрету Кабінету Міністрів "Про оплату праці", що вважається початком створення правових основ регулювання оплати праці на основі системи тарифних договорів. Ця правова основа була значно розширена прийняттям у 1993 р. Закону України "Про колективні договори й угоди", в якому враховуються норми конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, світовий досвід в цілому.

У третьому підрозділі "Колективно-договірне регулювання трудових відносин" розглядається одна з форм соціального партнерства - трудовий договір. Від держави багато в чому залежить створення надійної правової системи колективно-трудова відносин і її функціонування. Істотну роль у рішенні цих проблем покликана зіграти служба Національного посередництва і примирення, що була створена Указом Президента в 1998 році. Відразу після виходу Указу почалася інтенсивна робота одночасово в декількох напрямках: створення кадрового потенціалу, організаційно-методичне забезпечення, вирішення практичних задач.

Аналіз матеріалів про колективні трудові суперечки дають підстави зробити висновок, що основними причинами їх виникнення є: нестабільність економічного положення підприємства і, як наслідок, відсутність коштів і затримка виплат зарплат; зниження обсягів виробництва і надання послуг; зміна форм власності; неплатоспроможність замовників і споживачів; неконкурентоспроможність продукції; невиконання умов колективних договорів у частині надання пільг і

компенсацій робітникам; погане знання профспілковими працівниками і керівниками підприємств законодавства про працю і Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових суперечок (конфліктів)". Однією з причин конфліктів є також недостатнє правове регулювання відносин власності.

У четвертому підрозділі "Державна політика на ринку праці" - підкреслюється, що ринок праці складається як система суспільних відносин, що відбивають рівень розвитку і досягнутий на даний період баланс інтересів між підприємцями, що трудяться, і державою. У вузькому розумінні механізм регулювання ринку праці є поєднання нормативних, законодавчих або колективно-договірних актів, якими керуються партнери при реалізації політики зайнятості. У широкому контексті цей механізм охоплює спектр економічних, юридичних, соціальних і психологічних чинників, що визначають функціонування ринку праці. Регулювання здійснюється через систему працевлаштування, що включає широку мережу центрів зайнятості, банки даних про робочі місця, державні програми допомоги у придбанні фахових знань і працевлаштуванні бажаному працювати заселенню, цільові програми підприємств, що передбачають перепідготовку кадрів і т.п.

Структура ринку праці складається з трьох блоків, куди входять основні складові, що обумовлюють процеси його формування і функціонування. Блок ринкових відносин, блок державного /правління і регулювання, блок соціального захисту. Особливе значення набуває другий і третій блок для вирішення проблем соціальної нестабільності. Зниженню соціальної напруженості буде сприяти комплекс ефективних заходів по забезпеченню зайнятості населення. До них переважно відносяться: створення дієспроможної служби зайнятості і системи приватних посередницьких організацій по працевлаштуванню населення; подальше стимулювання індивідуальної економічної ініціативи громадян і розвиток підприємництва, що забезпечить створення нових робочих місць; надання компенсацій робітникам, що звільняються, стипендій на час фахової перепідготовки або підвищення кваліфікації, забезпечення можливості брати участь в оплачуваних громадських роботах; спрощення процедур одержання звільненими робітниками статусу безробітного; розробка ефективних механізмів у напрямку легалізації прихованого безробіття; дозвіл трудової міграції за кордон; виборчий перехід на скорочений робочий день; урахування специфіки регіональних ринків праці у формуванні загальнодержавної політики запобігання масового безробіття й інші ліри.

Істотним моментом в організації ринку праці є активізація адаптаційних механізмів людини за допомогою економічного навчання.

Необхідно в суспільстві формування ринкової культури. Під ринковою культурою варто розуміти сукупність моделей трудової поведінки, адекватних природі ринкових відносин. Це економічно національні моделі, люди їх підтримують по навичці, автоматично.

Державна політика повинна в значній мірі стимулювати трудову діяльність. Об'єктом стимулювання праці є не стільки самі люди, скільки їх економічні інтереси. Оскільки стимулювання праці розглядається як елемент розподільних відносин, важливо враховувати принципи його організації в перехідній економіці і фінансові можливості їхньої реалізації. Особливе місце в питанні стимулювання праці належить стимулюванню підприємницької діяльності.

Особливим напрямком державної політики є вирішення проблеми трудових ресурсів на регіональному рівні. Необхідно визначити для кожної області населені пункти, що потребують концентрації зусиль усіх рівнів виконавчої влади для планомірного пом'якшення напруженості на ринку праці. Ці дії повинні пронизувати державну і регіональні програми зайнятості. Головний зміст цих програм повинний полягати в створенні додаткових робочих місць і вирішення проблем міграції робочої сили. Наявність вільного ринку житла - одна з найважливіших умов, що визначають реальну міграційну рухливість ринку праці і вільний розвиток продуктивних сил.

Національна політика зайнятості на макрорівні може бути ефективного лише за умови синхронного конструювання регіональних механізмів регулювання ринку праці, що враховували б демоекономічні, соціально-психологічні, господарсько-історичні і культурні традиції кожної територіальної одиниці. Така залежність зайнятості від ефективності системи її регулювання на різних ієрархічних рівнях виступає однією із специфічних рис ринку праці.

У висновках підведені результати дослідження, сформульовані напрямки подальшого вивчення проблеми, а також показані шляхи удосконалення державної політики зниження соціальної напруженості в сфері праці.

Автор підкреслює, що протестна активність у перехідному суспільстві в її теперішніх проявах - новий вид соціальної практики, обумовлений проблемами перехідного періоду. При розвитку цієї практики оформлюється система соціальних суб'єктів, що взаємодіють з метою реалізації своїх інтересів, складається мобілізаційний потенціал даних суб'єктів, опресовуються різні форми протесту.

Причиною соціальної напруженості є насамперед конфліктогенність самої держави і суспільства, що реформується. Суспільна атмосфера тут підігривається інтересами національно-політичних, економічних і культурних еліт, які будуть намагатися зберегти владу і могутність.

Реальними стають пов'язані з політичними й економічними змінами, майнова диференціація і соціальне розмежування населення.

Непевність стратегії розвитку не дозволяє пострадянському суспільству проводити раціональну політику реформування всіх сфер життя суспільства.

Причиною соціальної напруженості є також зростаюча соціальна й економічна

відчуженість у суспільстві, пов'язана з важкою ситуацією в сфері трудових відносин. У цей період найбільша кількість конфліктів відбувається в сфері зайнятості, оплати праці, у сфері відносин роботодавців і найманих працівників.

Державна політика, спрямована на зниження соціальної напруженості в сфері трудових відносин, повинна бути спрямована на становлення системи соціального партнерства, що несе в собі потенціал збалансованості і стабільності.

Особлива увага повинна приділятися створенню ефективної системи колективних договорів, її постійному удосконаленню з метою встановлення шляхів взаємодії державних органів, профспілок і роботодавців.

Держава повинна особливу увагу звертати на регулювання регіональних ринків праці з урахуванням ринкової інфраструктури, що формується.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Сокур Н.В. Жінки і к праця в Одеській області //Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр.- Вип. 5. - Одеса: Астропринт, 1999. -С.211-213.
2. Сокур Н.В. Рівень життя населення - суттєвий чинник виникнення конфліктів //Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - Вип. 7- С.391-397.
3. Сокур Н.В. Зарубіжна практика формування умов праці //Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - Вип.8.- Одеса: Астропринт, 2. - С.401-402.
4. Сокур Н.В. Легітимність влади в перехідний період //Актуальні проблеми державного управління: 36. наук. пр. - Вип. 2. Одеса: Астропринт,1999. -С.181-185
5. Сокур Н.В. Соціальна напруженість у сфері трудових відносин : шляхи зниження // Актуальні проблеми державного управління: 36. наук. пр. - Вип.5.- Одеса: Астропринт, 2000 - С. 29-32.
6. Сокур Н.В. Реальні та уявні конфлікти в системі ринкових відносин // Духовність і художньо-естетична культура. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Том 17. Київ: Науково-дослідний інститут людини, 2000, с.125-128.

АНОТАЦІЯ

Сокур Н.В. Державна політика по зниженню соціальної напруженості в перехідному суспільстві (сфера трудових відносин). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - політичні інститути і процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2000.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню проблем державної політики по зниженню соціальної напруженості в перехідному суспільстві (сфера трудових відносин).

Автор акцентує увагу на поняттях і категоріях, за допомогою яких можна здійснити науковий аналіз проблем державної політики в перехідному суспільстві по зниженню соціальної напруженості. У дисертації розглядаються причини соціальної напруженості в сфері трудових відносин у перехідному суспільстві й основні напрямки державної політики по В зниженню. Увага акцентується на становленні системи соціального партнерства, удосконаленні політики на ринку праці, у сфері зайнятості, зниженні конфліктогенності самої держави, удосконаленні програми реформ, досягненні політичної й економічної стабільності.

Ключові слова: соціальна напруженість, потенціал соціального протесту, форми соціального протесту, протестів установки, регіональний ринок зайнятості, державна політика, перехідне суспільство, сфера трудових відносин.

АННОТАЦІЯ

Сокур Н.В. Государственная политика по снижению социальной напряженности в переходном обществе (сфера трудовых отношений). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия. Одесса 2000.

Диссертация посвящена комплексному исследованию проблем государственной политики по снижению социальной напряженности в переходном обществе (сфера трудовых отношений).

Автор акцентирует внимание на понятиях и категориях, с помощью которых можно осуществить научный анализ проблем государственной политики по снижению социальной напряженности в сфере трудовых отношений в переходном обществе. В диссертации анализируются причины социальной напряженности в сфере трудовых отношений в переходном обществе и основные направления государственной политики по ее снижению. Внимание акцентируется на снижении конфликтогенности самого государства, совершенствовании программы реформ, достижении политической и экономической стабильности.

Автор подчеркивает важность проблемы повышения роли государственных институтов в становлении механизма поддержания социальной стабильности в обществе, основные элементы которого заключены в социальном партнерстве (взаимодействие властных структур государства, работодателей и представителей наемных работников)

В диссертации детально рассматривается одна из наиболее перспективных форм

социального партнерства - коллективно-договорное регулирование трудовых отношений. Автор анализирует проблематичность становления этой системы отношений в переходном обществе и перспективы ее развития в условиях более эффективного правового обеспечения. Трудовой договор (контракт) в условиях рыночных отношений следует рассматривать не только как форму реализации права на труд, но и как действенный способ регулирования всей системы трудовых отношений.

Внимание акцентируется на государственной политике на рынке труда, которое складывается как система общественных отношений, отражающих уровень развития и достигнутый на данный период баланс интересов между предпринимателями, гражданами и государством. Структура рынка труда складывается из трех блоков, куда входят основные составляющие, обуславливающие процессы его формирования функционирования: блок рыночных отношений, блок государственного управления и регулирования и блок социальной защиты населения. Для разрешения проблемы социальной нестабильности особое значение имеют второй и третий блоки.

Автор подчеркивает значение формирования адаптационных способностей граждан к условиям рыночной экономики, роль экономического образования в преодолении тех стереотипов сознания, которые мешали восприятию и пониманию рыночных преобразований, а также повышения экономической культуры общества в целом.

В диссертации рассматриваются пути преодоления региональных проблем занятости на основе конкретных региональных программ, предусматривающих создание условий для миграционной подвижности рынка труда свободное развитие производительных сил.

Ключевые слова: социальная напряженность, потенциал социального протеста, формы социального протеста, протестные установки, региональный рынок занятости, государственная политика, переходное общество, сфера трудовых отношений.

SUMMARY

Socur N. V. State policy on social strain lowering in transition society (sphere of labour relations) - manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 23.00.02 - political institutes and processes. National Law academy. Odessa, 2000

The dissertation is devoted to the complex investigation of the state policy on social strain lowering in transition society. The author concentrates her attention on the sphere of labour relations, on the core reasons of the crisis situation and on making state policy more effective.

The author investigates the social partnership system, state policy on the labour market,

unemployment policy decision, ways on making the reform's program more effective, lowering of the state conflictogenity, the more effective ways to the state political and economic stability.

Key words: social strain, the potential of social protest, forms of the social protest, protest purpose, regional labour market, state policy, transition society, sphere of labour relations.